

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΓΑΡΥΤΗΣ, ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΕΣΣΑΡΑΚΟΣΤΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΣ

ΙΟΥΛΙΟΣ - ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

1948

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & ΣΙΑ Α.Ε.
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ",
38 - ΟΔΟΣ ΤΣΟΡΤΣΙΑ - 38
ΑΘΗΝΑΙ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

ΟΜΙΛΙΕΣ ΜΕ ΤΟΝ ΕΑΥΤΟ ΜΟΥ

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΑΞΙΑΣ*

Ἀργότερα τὸ νέο στοιχείο ἂν κάποιοι τὸ ἐγκολπώθηκαν, καὶ καλλιέργησαν τὸ ἔδαφος ὥστε νὰ βλαστήσει, τὸ διαφώτισαν, ἀργὰ ἢ γρήγορα θὰ ἐπιβληθεῖ. Θὰ διαπλασθοῦν οἱ ἐναρμονισμένες μαζί του εὐπάθειες. Ἐάν καταλήγω σὲ ὀλοένα σοβαρότερες ἀμφιβολίες γιὰ τὸν ὑπερρεαλισμό, τίς ὁποῖες ἢ ἐπίγνωση τοῦ ταχτικού φαινομένου τῆς ἀκατανόησias πού τῇ διαδέχεται ἢ συναίσθηση τῆς ὑπερβολικῆς διαύγειας, τῆς ὑπέμετρα ἀκοπῆς προσιτότητας, μὲ ἔκανε δισταχτική νὰ διαμορφώσω νωρίτερα, εἶναι γιὰτί διαπιστώνω ὅτι ἀντίθετα ἀπ' ὅλες τίς ἄλλες σχολές καὶ τάσεις, καὶ σὲ ἐποχὴ ἀκριβῶς ταχύτατων ἐξελίξεων, τριάντα χρόνια ὕστερα ἀπὸ τὴν πρώτη του ἐμφάνιση παραμένει ἐπίσης ἐρμητικός ὅσο στὴν πρώτη του ὥρα, ἐξακολουθεῖ νὰ βρῖσκει ἀπήχηση μόνο σὲ μιὰ πολὺ περιορισμένη ὁμάδα. Δὲν εἰσέδωσε στὴν κοινὴ συνείδηση κανέναν στίχος του δὲν ἀνεβαίνει αὐτόματα στὰ χεῖλη οὔτε τῶν πνευματικῶν ἀνθρώπων ὅταν ἡ ψυχὴ εἶναι χαρούμενη ἢ πένθιμη καὶ γυρεύει τὴν ὑπερτόνωση ἢ τὴ λύτρωση τῶν συναισθημάτων τῆς ἀπὸ τὴν ποίηση, δὲν ἀναφέρεται σὲ παραπομπή. Τί ἄλλο σημαίνει αὐτὸ παρά πῶς δὲν βρῆκε ἀνταπόκριση, καὶ συνεπακόλουθα εἶταν καὶ εἶναι, τουλάχιστον ἀκόμα, ἂν ὄχι περιττός, γιὰτί κάποιος ὑπόλειμμα ἔχει κι' ὄλας ξεκαθαρισθεῖ ἀπ' αὐτόν, ὅπως ὅποτε ἀχρηστος;

Συνήθως ὅμως κάθε νεωτερισμὸς πού ξάφνιασε καὶ χαρακτηρίσθηκε ἀπαράδεχτος ὕστερα ἀπὸ ἓνα ὄχι πολὺ μακρὸ χρονικὸ διάστημα καταντᾷ σκοπὸς ὄργανέττου. Πολὺ συντείνουν σ' αὐτόν τὸν ἐξευτελισμὸ καὶ οἱ μιμηταὶ τοῦ ἀρχικοῦ δημιουργοῦ, πού μόλις αὐτὸς ἀποχτήσκει φήμη ἐμφανίζονται ἄθροοι καὶ νοθεύουν τὸ πρότυπο. Ἡ δεχτική διάθεση τώρα γιὰτί εἶναι κορεσμένη ἀπ' ὅ,τι ἔγινε πολὺ κοινὸ, ἀπ' ὅ,τι ἔγινε ἀντικείμενο γενικοῦ θαυμασμοῦ καὶ προβάλλει πιά πολὺ φθηνό, ἀρνεῖται καὶ πάλι νὰ προσλάβει, ὀρθώνεται καὶ πάλι ἐχθρική. Ὁ κόρος — δὲν ἐξοστράκισε αὐτὸς τὸν Ἀριστείδη; — εἶναι τὸ ἴδιο, ὅπως καὶ ἡ ἔλλειψη προετοιμασίας, κάκιστος ἀρωγός. Τὸ ἔργο

ἐξαφανίζεται, ἢ τουλάχιστον παραμερίζεται, ἀπομακρύνεται στὸ περιθώριο· ἔως ὅτου ἔρθει ἡ στιγμή, ἂν ἔρθει, μπορεῖ καὶ ὕστερα ἀπὸ αἰῶνες, ὅπου συντονισμοὶ καὶ ἀνταποκρίσεις θὰ τὸ ἀναζητήσουν καὶ θὰ τὸ ξανααναστήσουν παροδικὰ ἢ μόνιμα.

«Οἱ ταλαντεύσεις ὅμως αὐτές, οἱ ἐκλείψεις καὶ οἱ ἀναδύσεις ἀπ' τὸ σκοτάδι δὲν εἶναι ὁ κλῆρος τῶν κορυφαίων ἔργων. Τὰ κλασσικὰ ἔργα παραδίνονται ἀναλλοίωτα ἀπὸ γενιὰ σὲ γενιὰ, δὲν συζητεῖται ἡ ἀξία τους». Ἐτσι ἀκούω νὰ μοῦ ἀποκρίνεται κάποιος ἀντίλογος. «Τὰ συμπεράσματά σου δὲν εὐσταθοῦν γιὰτί ἀφοροῦν μόνο τὰ δεύτερης σειρᾶς ἔργα. Τὰ ἔξοχα δημιουργήματα ἐπιβάλλονται σὲ ὅλες τίς ἐποχές καὶ σὲ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους· κανένας δὲν στέκεται ἀπέναντί τους ἐπιφυλαχτικός. Κανένας δὲν σκέφθηκε ποτὲ νὰ διαμφισβητήσκει τὴν αἰσθητικὴ ὠραιότητα τοῦ Παρθενῶνα, τῶν ἀρχαίων τραγωδιῶν, τῶν δραμάτων τοῦ Σαίξπηρ».

Εἶναι βέβαιο; Ἐάν μεταφερότανε ἔξαφνα κάποιος ἐντελῶς ἀπληροφόρητος, πού δὲν θὰ εἶχε ἀκούσει ποτὲ νὰ γίνεται λόγος γιὰ τὴν Ἀρχαία Ἑλλάδα καὶ γιὰ τὸν πολιτισμὸ τῆς, στὴν Ἀκρόπολη, θὰ ἔμενε ἐκθαμβος ἢ θὰ κύτταζε τὸν Παρθενῶνα μ' ἀπλὴ περιέργεια ὅπως ἓνα ὁποιοδήποτε ἄλλο χτίριο τῆς πολιτείας; Θὰ ἔρθει ὁ βάρβαρος, ὁ ἄγριος, ὁ ἀπαίδευτος, σὲ ὁποιαδήποτε ἐπαφὴ μὲ τίς πνευματικὲς συνθέσεις; Ἐάν ἐρωτηθεῖ μιὰ σχολικὴ τάξη, τὴν ὁποία ἢ σχολαστικὴ διδασκαλία τῶν κλασσικῶν κειμένων ἔχει δυσμενέστατα διαθέσει ἀπέναντί τους, ποιά εἶναι ἡ ἐντύπωσή τῆς ἀπὸ μιὰ ἀρχαία τραγωδία καὶ ἐξασφαλισθεῖ στὴν εὐλικρίνειά τῆς ἢ ἀτιμωρησία, δὲν ξέρουμε, δὲν θυμάμαστε ἀπὸ τὰ δικά μας μαθητικὰ χρόνια ὅτι θὰ ἀπαντήσκει ἓνα μέγιστο ποσοστὸ τῆς: «Τί ἀνυπόφορα ἀνιαροὶ πού εἶναι αὐτοὶ οἱ ἀρχαῖοι!» Οἱ ἄγριοι καὶ τὰ παιδιὰ μᾶς δείχνουν καθαρά ὅτι ὁ σπόρος δὲν καρποφορεῖ παρά στὰ ἀποχερωμένα, ἐτοιμασμένα ἐδάφη, ὅτι ἡ καθολικὴ συναίνεση δὲν εἶναι τόσο γνήσια ὅσο φαίνεται. «Ἐνα βιβλίον γίνεται κλασσικόν», παρατηρήθηκε, «ὅταν ὅσοι δὲν τὸ διάβασαν ποτὲ λέν ὅτι τὸ διάβασαν». Λίγοι εἶναι κείνοι πού ὑπερνικοῦν τὴν εὐχάριστη ὀκνηρία τῆς σκέψης, καὶ τὴν

* Συνέχεια ἀπ' τὸ προηγούμενο καὶ τέλος.

ἐπιβολή κ' ὑποβολή τῶν θεσπισμένων γιὰ νὰ σχηματίσουν μιὰ δική τους γνώμη ἀντίθετη στὰ παραδεγμένα, ποὺ διανοοῦνται μόνοι κι ἀνεπηρέαστοι, κι ἀκόμα λιγότεροι ἐκεῖνοι ποὺ ἀναλαμβάνουν τὴν πρωτοβουλία αὐτὴ τῆ γνώμη νὰ τὴν ἐκφράσουν.

Δὲν εἶναι ὁμως μόνον οἱ ἄγριοι καὶ τὰ παιδιὰ ποὺ μένουν ψυχροὶ κι ἀδιάφοροι μπροστὰ στὰ ἀναγνωρισμένα ἀριστουργήματα· ἡ δική τους ἢ ἀπάθεια ἄλλωστε μπορεῖ εὐλόγα νὰ χαρακτηριστεῖ ἄκυρη γιὰτὶ δικαιολογημένα ὑποστηρίζεται ὅτι ἡ κατανόηση τῶν αἰσθητικῶν ἐκδηλώσεων ἀπαιτεῖ κάποια μύηση, ὅτι τὰ ἔργα τοῦ πολιτισμοῦ ὑπάρχουν γιὰ τοὺς πολιτισμένους ἀνθρώπους. Μὰ καὶ μνημένοι δὲν ἔχουν συγκινηθεῖ ἀπὸ ἔργα ποὺ θεωροῦνται κορυφαῖα ποὺ θεωρητικὰ δὲν προκαλοῦν ἀντιρρήσεις. Ὁ Ταγκὸρ ὅταν ὀδηγήθηκε στὰ προπύλαια τῆς Ἀκρόπολης εἶταν τόσο συνεπαρμένος ἀπὸ τὰ ὄραματα τῶν δικῶν του Ἰνδικῶν ναῶν ὥστε ἔχοντας τὴν πεποίθηση ὅτι ὁ ἑλληνικὸς ναὸς δὲν εἶχε τὴ δυνατότητα νὰ ἀναφτερώσει τὴν ψυχὴ του οὔτε σήκωσε τὰ μάτια γιὰ νὰ τὸν δεῖ. Ὁ Λόπε ντὲ Βέγκα ὅταν ἀπέσπασε ἀπὸ τὸ γιὰτρό του, ὕστερα ἀπὸ ἐπίμονες παρακλήσεις του, «γιὰτὶ εἶχε κάτι σοβαρότατο ν' ἀνακοινῶσει πρὶν πεθάνει», τὴ διάγνωση ὅτι ὁ θάνατος εἶταν πιά ἀναπότρεπτος, κάλεσε τὸν παπᾶ, καὶ τοῦ ἐξομολογήθηκε ἐκεῖνο ποὺ χρόνια τὸν πίεζε: «Dante m'emmerde».

Πῶς νὰ μὴν ὑποθέσουμε ὅτι ἂν οἱ ἀρνήσεις αὐτὲς σπανίζουν εἶναι προπάντων γιὰτὶ δύσκολα ἀποφασίζει κανένας νὰ ἐναντιωθεῖ στὰ καθιερωμένα; Ὁ Λόπε ντὲ Βέγκα περίμενε τὸ θάνατο νὰ τοῦ ἐξασφαλίσῃ τὴ γαλήνη γιὰ νὰ εἶναι εἰλικρινής· ἄλλοι σφραγίζουν τὰ χεῖλη τους ἀπὸ ἀτολμία γιὰτὶ συνειδητὰ ἢ ὑποσυνείδητα φοβοῦνται τὴν ἐχθρότητα ποὺ θ' ἀναπτυχθεῖ γύρω τους, ἢ ἔστω καὶ μόνο τὴν ἀπομόνωση ποὺ χαλυβδώνει μόνο τις πολὺ ἰσχυρὲς φύσεις, καὶ στίς ἄλλες συνυφαίνεται μὲ τὸ πάντοτε πικρὸ συναίσθημα τῆς μειονεχτικότητας, ἄλλοι γιὰτὶ ξέρουν ὅτι γιὰ νὰ κλονίσῃ κανένας μιὰ ἐδραιωμένη γνώμη πρέπει νὰ ἔχει ἐξαιρετικὴ δύναμη πειστικότητας ποὺ δὲν εἶναι βέβαιοι ὅτι τὴν ἔχουν. Πιθανόν, γιὰτὶ ἡ ἐπίδραση, ἢ ἐπιβολὴ τῶν κοινῶν ἀντιλήψεων εἶναι ἰσχυρότατη, νὰ μὴν εἶναι οἱ ἴδιοι σίγουροι, ὅτι δὲν σφάλλουν. Μιὰ κατακαθισμένη ἀπόφαση, ἔστω κι ἂν στηρίζεται καὶ στὴ συμβατικότητα, ἢ ἀκριβῶς γι' αὐτό, δὲν ἀναθεωρεῖται πρόθυμα· οἱ θεοὶ καὶ τὰ εἰδωλα δὲν καταρρίπτονται εὐκόλα. Πολλοὶ προτιμοῦν νὰ σωπάσουν παρά νὰ ματαιοπονήσουν, νὰ θεωρηθεῖ ὅτι παραδοξολογοῦν, νὰ μὴν εὔρουν ἀπήχηση. Ἀκριβῶς γιὰτὶ δὲν ἠδραν ἀπήχηση εἶναι πολὺ ἐνδεχόμενο φωνές ποὺ κάποτε ἀκούσθηκαν, νὰ μὴν ἀπλώθηκαν, νὰ μὴ διαδόθηκαν, νὰ μὴν ἔφθασαν ἴσαμε μὲ μᾶς. Ἀλλὰ τὸ ὅτι τις ἀγνοοῦμε ἢ δὲν τις προσέχομε δὲν σημαί-

νει ὅτι δὲν ὑπάρχουν. Μέσα στὴν πολυόργανη συμφωνία τῆς πνευματικῆς δημιουργίας ἐλάχιστοι εἶναι οἱ τόνοι ποὺ δὲν σβύνουν μὲν ἀντηχήσουν, ποὺ μεταδίνονται.

Οἱ φωνές αὐτὲς εἶναι πάντως σποραδικές. Εἶναι μερικὰ ἔργα ποὺ οἱ πολλοί, ὅπως ἐπίσης κι ὅσοι ἀσχολοῦνται εἰδικὰ μὲ τὴ λογοτεχνικὴ ὑπόθεση, δὲν διαμφισβήτησαν ποτὲ σοβαρὰ τὴν ἀξία τους. Ποιὰ εἶναι αὐτὰ τὰ ἔργα; Τὰ ἀριστουργήματα. Ἀπὸ ποῦ ὁμως ἀντλοῦν αὐτὸν τὸν τίτλο τους; Ἀπὸ τὴν ὄντοτήτά τους ἢ γιὰτὶ ἔτσι τὰ χαρακτήρισαν οἱ ἄπειροι θαυμασταὶ τους; Καὶ γιὰτὶ τοὺς ἀπονεμήθηκε ὁ τίτλος τοῦ ἀριστουργήματος; Ποιὰ εἶναι τὰ ἔργα ποὺ ἀντέχουν στοὺς κλυδωνισμοὺς ἢ ἀκόμα ἀκριβέστερα δὲν ὑπόκεινται σ' αὐτούς; Ἐάν τεντώσομε τὴ ματιὰ μας θὰ παρατηρήσομε ὅτι εἶναι ὅλα ἔργα ποὺ δὲν εἶναι φυσικὰ ἀρίζωτα, χωρὶς ἐξάρτηση ἀπὸ τὸν τόπο καὶ τὸ χρόνο ὅπου διαμορφώθηκαν, καὶ ἔτσι ἄχυμα, ἀλλὰ ποὺ δὲν πήραν ἀπὸ τὸ ἄμεσο περιβάλλον τους κι ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τους, ἀπὸ τις ἰδιαιτέρως συνθήκες μέσα στίς ὁποῖες δημιουργήθηκαν τίποτε περισσότερο ἀπὸ ἓνα κάποιο χρῶμα, ποὺ παραβλέψανε κι ἀπομάκρυναν τὰ λεπτομερειακὰ, τὰ ἐπίκαιρα, τὰ ἐντοπισμένα, τὰ γραφικὰ στοιχεῖα, καὶ συλλάβανε ὅτι ὑπάρχει στὸν ἀνθρώπο πῶς καθολικὸ, πῶς μόνιμο, καὶ πῶς αἰώνιο. Κορυφαῖα ἀναγνωρίζονται τὰ ἔργα ἐκεῖνα ποὺ συνδέονται μὲ τὸν μῦθο, ποὺ ἀπορρέουν ἀπ' αὐτόν, ἢ ποὺ περιβάλλουν μὲ τὴν ἀτμόσφαιρά του, ποὺ ὠθοῦν, ποὺ ἀνυψώνουν πρὸς αὐτόν, ποὺ μυθοποιοῦν σύγχρονά τους θέματα, ἀφοῦ τὰ ξελαγάρισαν καὶ τὰ γενίκεψαν, τὰ ἔργα μέσα στὰ ὁποῖα ὁ ἀνθρώπος κάθε ἐποχῆς μπορεῖ ν' ἀναγνώρισῃ ἂν ὄχι ὀλόκληρο τὸν ἑαυτό του, τουλάχιστον ἓνα μέρος τοῦ ἑαυτοῦ του, τὰ προβλήματα του, τὰ ἐρωτήματά του, τις ἀγωνίες του. Σταθεροποιοῦνται ὀρισμένα ἔργα ὄχι γιὰτὶ τὰ αἰώνια καὶ γενικὰ στοιχεῖα ποὺ περιέχουν ἔχουν καθαυτὸ ἀνώτερη ἀξία ἀλλὰ γιὰτὶ αὐτὰ εἶναι τὰ μόνια ποὺ ἐξακολουθητικὰ συγκινοῦν, ποὺ ἔχουν τις περισσότερες πιθανότητες νὰ δονίσουν τις προσληπτικὲς χορδές. Ὅσο εὐρύτερο εἶναι ἓνα ἔργο τόσο ἀυξάνουν οἱ δυνατότητες καθέννας ν' ἀνακαλύψει σὲ μιὰ ὄψη του ὅτι ἀναζητεῖ. Τὸ κλασσικὸ ἔργο ἔχει γιὰ πυρῆνα τοῦ ὄχι εἰδικὲς καταστάσεις ἀλλὰ καθολικὰ μοτίβα στὰ ὁποῖα δίνει ἀπλωμα κι ἀνάπτυξη· ὁ καθέννας μέσα στὴν ἐκτεταμένη περιοχή ὅπου θὰ μεταφερθεῖ κι ἂν ἀκόμα δὲν συλλάβει ὅλη τὴν ἀρμονία της, κάπου σ' ἓνα της σημεῖο θὰ αἰσθανθεῖ ἐγκλιματισμένος. Τὸ κλασσικὸ ἔργο ποτὲ δὲν ἔχει μονομέρεια. Οἱ σκοποὶ τῆς μόδας, ὅση ἐπιτυχία κι ἂν σημειώσανε ἐπειδὴ εἶταν συνυφασμένοι μὲ κάτι τόσο ἐπιφανειακὸ καὶ ἐφήμερο σὰν τὴ μόδα, εἶναι καταδικασμένοι νὰ σβήσουν μαζί μὲ τις ἰδιαιτέρως περιστάσεις καὶ τις πρόσκαιρες ροπές ποὺ

γέννησαν αυτή τη μόδα. Οι γνήσιοι πνευματικοί άνθρωποι εκείνοι, που εμπιστεύονται στο έργο τους τον πόθο τους να επιβιώσουν, να υπερνικήσουν το επώδυνο φάσμα της ολοκληρωτικής εξαφάνισης, που είναι μαζί με τη μέθη της δημιουργίας ένα από τα κυριότερα κίνητρα της καλλιτεχνικής παραγωγής, περισσότερο άνησυχούν παρά χαίρονται όταν ή επιτυχία είναι πολύ γρήγορη, πολύ απότομη, πολύ λαμπρή. Μήπως, φρωτιούνται, δ,τι κατόρθωσαν να συλλάβουν και να έναποθέσουν στο έργο τους είναι μόνο το φανταχτερό, το παροδικά έντυπωσιακό; Ο Ζιντ υποστήριξε συχνά ότι ένας συγγραφέας έπιζει μόνο όταν οι σύγχρονοί του δέν κατανόησαν, παραγνώρισαν, ένα μέρος τουλάχιστον του έργου του.

Η νοσταλγημένη οπτασία του Μαλλαρμέ «Tel qu'en lui-même enfin l'éternité le change» είναι και για τα καλλιτεχνικά έργα χιμαιρική. Το λογοτέχνημα που δέν έχει τις δυνατότητες ν' ακολουθήσει την κίνηση, τις εξελίξεις της ζωής, είναι ένα έργο καταδικασμένο να πεθάνει, ν' αφανισθεί. Οι αρχαίες τραγωδίες είναι άφθαρτες γιατί δέν είναι αναλλοιώτες, γιατί είναι πρισματικές και πολυεδρικές, κι' όλοένα ανανεώνονται. Άλλοι σέ άλλες εποχές θα προβάλουν ζωνηρά στο προσκήνιο τα ρεαλιστικά τους στοιχεία, άλλοι θα φωτίσουν τα πάθη τους, άλλοι όπως ο Mounet Sully θ' ανεύρουν ακόμα και το ρωμαντισμό τους, και θα τόν διαχύσουν με στεντόρεια φωνή στο συνεπαρμένο απ' αυτόν άκροατήριό τους, άλλοι θα ξεχωρίσουν τα πνευματικά τους στοιχεία και θα εξάρουν το πώς οι αρχαίοι έξευγενίζανε και μετουσιώνανε τα πάθη. Κάθε σκηνοθέτης, κάθε ήθοποιός, θα έρμηνεύσει άλλοιότικα τα έργα του Σαίξπηρ και γιατί θα τα αίσθανθεί και θα τα νιώσει με τόν δικό του προσωπικό τρόπο, και γιατί —κάποτε κι' αυτόματα, χωρίς να έχει αναλύσει και συνειδητοποιήσει τόν λόγο του τέτοιου χρωματισμού—θα ζητήσει για ν' άχτινοβολήσει να τα προσεγγίσει όσο είναι δυνατό περισσότερο στην ψυχοσύνθεση, στη νοοτροπία, στις προσδοκίες και στις αξιώσεις του κοινού που θα τα παρακολουθήσει.

Μου έτυχε σ' ένα θέατρο ν' άκούσω δυό νεαρούς που κάθονταν πίσω μου να συζητούν για την κριτική. Έκφράζανε, όπως συνήθως συμβαίνει, γι' αυτήν βαρύτατα παράπονα, έξορμούσαν έπιθετικά έναντίον της, με όλη τη δριμύτητα του νεανικού τους σφρίγους. Τελικά καταλήξανε στην άποψη να παύσουν να διαβάζουν κριτικές. Ένω ζητούσαν απ' αυτήν σαφέστατες καθοδηγήσεις και κατατοπίσεις, σταθερά κ' έδραιωμένα συμπεράσματα, δέν τους προσέφερε παρά ύποθέσεις και συγχύσεις. Ο ένας κριτικός σπανιότατα τους έλεγε τα ίδια που υποστήριζε ένας άλλος. Ο,τι ό

ένας κριτικός έκθειάζει, ό άλλος τό έξευτελίζει. Ποιόν να πιστέψουν; Καλύτερα να παύσουν να άσχολούνται με αυτές τις αντιφάσεις.

Κι' αν ακόμα δέν ήξερα πόση πλάνη περιβάλλει γενικά την κριτική, δέν θα κατηγορούσα τα δυό παιδιά. Ο άνθρωπος λαχταρά την άλήθεια, τη μιá και μοναδική άκριβώς γιατί είναι τρικυμισμένος κι' άνεμοδαρμένος ποθεί την ασφάλεια και τη γαλήνη. Ποιός άλλος είναι πιο ένδεδειγμένος να του προσκομίσει την άλήθεια από κείνον που είδικά άσχολεϊται με τη λύση όρισμένων προβλημάτων; Χρειάζεται πολλή πείρα για να συνειδητοποιήσει κανένας τη σχετικότητα όλων των έγκόσμιων τα νιάτα δέν την έχουν φαίνονται επαναστατημένα, άλλ' ούσιαστικά γυρεύουν πίστεις και ή αντίδρασή τους στρέφεται προπάντων έναντία στην έγκαρτερική διάθεση των πρεσβύτερων τους. Χρειάζεται πολλή πείρα για να παραδεχθεί κανένας ότι καθένας δέν μπορεί να συλλάβει και να έκφράσει παρά ένα μόριο της πολύμορφης και φευγαλέας άλήθειας, κι' ότι κι' αυτό τό μόριο είναι μεταβλητό.

Ο ρόλος του κριτικού περιορίζεται στο να προσκομίσει μιá γνώμη κάπως έγκυρη, ύποστηριγμένη από πειστικά έπιχειρήματα, και έντεχνα διατυπωμένη στη γενική συζήτηση ή όποία ποτέ δέν καταλήγει σέ θετικό κι' άκλόνητο συμπέρασμα, στο να κρατά τό πνεύμα σέ διέγερση κ' έγρήγορη, στο να καλλιεργεί τις προσληπτικότητες, στο να τροφοδοτεί τη συζήτηση. Η πνευματική ζωή περιστρέφεται γύρω από έρωτήματα, γύρω από άμφισβητήσεις, γύρω από εικασίες, γύρω από προτάσεις, ό σκοπός της, ή ούσία της, τό νόημά της είναι ή εξέταση, ή αναμόχλευση, όχι ή λύση των προβλημάτων, ή λύση συνεπάγεται την άμεση εξαφάνιση, άπονέκρωση των προβλημάτων. Καθένας πρέπει, βοηθημένος, καθοδηγημένος από τους είδικούς, ν' ανακαλύψει, να διαμορφώσει τη δική του πεποίθηση.

Ο κριτικός που θα άκουσθεί τό περισσότερο, που τό περισσότερο θα έπηρέασει, που θα συντελέσει και θα συμβάλλει τό περισσότερο στο να άποκρυσταλλώσει καθένάς τη δική του γνώμη είναι, σύμφωνα και πάλι με την αρχή που καθορίζει την άπήχηση της κάθε φωνής, εκείνος που θα άνταποκριθεί τό περισσότερο σέ δ,τι θέλει ό αναγνώστης να διαβάσει. Καθένας θα προτιμήσει, θα προσέξει με συμπάθεια και ένδιαφέρον, τόν κριτικό που θα διατυπώσει δ,τι θα ήθελε ό ίδιος να έκφράσει, και που τό άφησε σέ λήθαργο, είτε γιατί δέν ήξερε να δώσει σχήμα στα αίσθήματα και διανοήματά του, είτε γιατί τα αίσθήματα και διανοήματά του δέν τα είχε συνειδητοποιήσει. Συχνά συμβαίνει κάτι να έγκυμονείται, να ύπολανθάνει, κι' ό νοός να μην έχει ακόμα ούτε ύποπτευθεί αυτή την κυοφορία, ό κριτικός που θα δώσει φόρ-

μα καὶ ὑπόσταση στὶς ἀόριστες κι' ἀσυναίσθητες ἢ καὶ μισοαισθητὲς ἀναζητήσεις κι' ἀντιλήψεις εἶναι ἐκεῖνος ποὺ θὰ συγκεντρώσει τὴν περισσότερη ἔγκριση, ποὺ τὸ περισσότερο θὰ παρακολουθήσουν οἱ ἀναγνώστες του. "Ἄν ἀρκεῖται νὰ διατυπώσει γνώμες καθιερωμένες καὶ διασαφητισμένες, νὰ ἐκβιάζει ἀνοιχτὲς πόρτες, θὰ προκαλέσει τὴν πλήξη καὶ θὰ θεωρηθεῖ ὅτι περιττολογεῖ, ἀλλ' ἂν ὑποστηρίζει ἀπόψεις ποὺ κανένας δὲν συμερίζεται καὶ πάλι δὲν θὰ γίνῃ αἰσθητὴ ἢ παρουσία του· ἂν δὲν τὸν δικαιώσει οὔτε τὸ μέλλον θὰ ἔχει βοήθειαν στὴν ἔρημο, θὰ ἔχει ἀπατηθεῖ. Κάποτε φανταζόμαστε ὅτι κάποιος μᾶς ἔπεισε, μᾶς ὑποχρέωσε νὰ μεταβάλλωμε γνώμη· ἂν μᾶς ἐπηρεάσει εἶναι μόνο γιατί μέσα μας κρύβαμε τὴ δυνατότητα, κι' ἀκόμα καὶ τὸν πόθο, νὰ πιστέψωμε σὲ κάτι ἄλλο παρά σὲ κείνο ποὺ νομίζαμε ὅτι πιστεύαμε. Δὲν ἔχομε τὸν τρόπο νὰ κατανοήσωμε παρά ὅ,τι θέλωμε νὰ ἀφομοιώσωμε.

"Ἔτσι εἶναι πολὺ ἀπίθανο ὅτι θὰ με καταλάβωμε οἱ δύο ἔφηβοι ἂν τοὺς ἔδωκα αὐτὲς τὶς ἐξηγήσεις. Τὸ μόνο ποὺ εἶναι περίπου βέβαιο ὅτι θ' ἀποκόμιζαν, προπάντων ἂν ἀνῆκαν κι' αὐτοί, ὅπως εἶναι πολὺ ἐνδεχόμενο, στὴ σωρεία τῶν συγγραφίσκων, εἶναι περισσότερη ἀκόμα κι' ἀπὸ πρὶν πεποίθηση πὼς ἡ ἀξία τους παραγνωρίζεται. Θὰ σκέπτονταν: «'Αφοῦ τόσοι πολλοὶ ποὺ ἀργότερα ἀναγνωρίσθηκαν γιὰ μεγαλοφυεῖς καταδικάσθηκαν ἀπὸ τοὺς συγχρόνους τους, γιατί νὰ μὴν ὑποθέσωμε ὅτι καὶ μεις, ὅταν ἐκδότες δὲν τυπώνουν τὰ ἔμμετρα καὶ πεζὰ μας, ὅταν θεατρικοὶ ἐπιχειρηματίες δὲν ἀνεβάζουν τὶς δραματικὲς μας συνθέσεις, ὅταν ὅσα ἀπὸ τὴν παραγωγή μας κυκλοφοροῦν δὲν ξεσηκώνουν ἐνθουσιασμούς, εἴμαστε ἀδικημένοι; 'Αφοῦ δὲν ὑπάρχουν θετικὰ μέτρα καὶ σταθμὰ γιὰ νὰ βαθμολογηθεῖ ἡ πνευματικὴ δημιουργία, σὲ ποιά κριτήρια βασίζονται ὅσοι περιφρονοῦν τὰ ἔργα μας; Γιατί νὰ μὴν πιστέψωμε ὅτι τὸ φῶς ποὺ ἀναδίδεται ἀπ' αὐτὰ ἀκόμα δὲν ἔγινε ὁρατό;» Οἱ νεαροὶ δὲν θὰ εἶχαν ἄδικο. Θὰ ἔπρεπε ὁμοίως παράλληλα νὰ συλλογισθοῦν ὅτι κανένα ἔργο ποὺ πρόκειται ἀργότερα νὰ καταλάβῃ θέση δὲν πέρασε ὀλοτέλα ἀπαρατήρητο. Κατακραυγές, χλευασμοὶ μαζὶ μὲ σποραδικὲς ἐπευφημίαι εἴταν ἀρχικὰ ὅ,τι ἀντιμετώπισε, ὄχι ὁμοίως κι' ἀδιανοησία. Εἶχε μέσα του τὸ στοιχεῖο ἐκεῖνο ποὺ κεντᾶ, ποὺ διεγείρει, ποὺ ἐρεθίζει μὲ κάποιον τρόπο τὴν εὐαισθησία, ποὺ διεισδύει μέσα στὴν προσληπτικότητα, ποὺ προκαλεῖ συζητήσεις. Αὐτὲς, ἄλλοτε ἀργά, κι' ἄλλοτε γρηγορότερα, μεταβάλλουν τὶς διαθέσεις, τὶς νοοτροπίαι, τὶς ψυχοσυνθέσεις, καλλιεργοῦν κι' ἀναπτύσσουν τὰ μόρια ἐκεῖνα ποὺ θὰ συντονισθοῦν μὲ τὴ νέα προσφορά, ποὺ θὰ εὔρουν σ' αὐτὴν τὸ κλίμα τους. "Ἄν οἱ νέοι συγγραφεῖς πέρα ἀπὸ τὸν κύκλο τῶν

συγγενῶν καὶ στενῶν φίλων ποὺ σ' αὐτοὺς τὸ ἐνδιαφέρον, ἢ εὐνοία προκαλοῦνται πάντα ἀπὸ συμπάθεια; ἀλλ' ἀπὸ μιὰ συμπάθεια ἐξωκαλλιτεχνική, δὲν δοῦν σὲ κανένα μάτι νὰ ἀνάβῃ ἢ φλόγα τῆς ἐξοργισμένης δυσφορίας ἢ ἡ λάμψη τῆς χαρᾶς, σὲ καμιὰ φυσιογνωμία νὰ μὴ διαχύνεται ἡ ἔξαρση ἢ ἡ συνοφρύωση, δὲν ἀκούσουν καμιὰ φωνὴ νὰ πάλει ἀπὸ ἐνθουσιασμό ἢ ἀπὸ βίαιη κατακραυγή, μποροῦν νὰ εἶναι σχεδὸν βέβαιοι ὅτι τὸ ἔργακι τους δὲν ἔχει τὴ δυνατότητα ν' ἀπλώσει γύρω του κύκλους κι' ὅτι θὰ βουλιάζει κατευθεῖαν στὸ βυθό.

Στὴν κριτικὴ μου σταδιοδρομία μοῦ ἔτυχε συχνὰ συγγραφεῖς νὰ θυμώσουν γιατί δὲν εἶχα θαυμάσει τὸ ἔργο τους. Πάντα ἀπόρησα. Στὴν εὐνοϊκότερη περίπτωση, στὴν περίπτωση ποὺ δὲν εὐθύνεται τὸ ἔργο, δὲν μπορεῖ νὰ πρόκειται παρά γιὰ δική μου ἀδυναμία νὰ τὸ γευθῶ, νὰ δονηθῶ καὶ νὰ ἠλεχθῶ ἀπ' αὐτό, παρά γιὰ δική μου ὀργανικὴ ἀντίδραση στὴν ἐπενέργεια ἐνὸς ὀρισμένου μαγικοῦ φίλτρου. Προκαλεῖ ἡ ἀνεπάρκεια, ἡ ἀναπηρία τοῦ ἄλλου ποτὲ τὴν ὀργή; Τὸ μόνο δικαιολογημένο συναίσθημα εἶναι ὁ οἶχτος ὅταν θεωροῦμε ὅτι αὐτὴ ἡ ἀναπηρία στερεῖ τὸν συνάνθρωπό μας ἀπὸ ἀπολαύσεις καὶ χαρῆς.

Ὁ συγγραφέας ποὺ πιστεύει στὸ ἔργο του δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ αἰσθάνεται γιὰ τοὺς ἐπικριτὰς του παρά μόνο οἶχτο. Ἄλλὰ τὸ ἔργο του ἀποτελεῖ μέρος τοῦ ἑαυτοῦ του· ὅταν τὸ βλέπει νὰ παιδεύεται πληγώνονται οἱ σάρκες του· σύγχρονα εἶναι τὸ μέσον τῆς ἀχτινοβολίας του· ἡ διαπίστωση τῆς παρουσίας εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς ἐπιταχτικότερες ψυχικὲς ἀνάγκες τοῦ ἀνθρώπου· ἡ παραγκώνιση, ἡ ἐπισκίαση εἶναι τυραννικότητες, γιατί γεννοῦν αὐτόματα τὸ ἀλγεινὸ συναίσθημα τῆς μειονεχτικότητας. Συνεπὰ κόλουθα ἡ ὀργὴ τοῦ συγγραφέα ἐναντίον τὴν κριτικὴν ποὺ δὲν ἤρθε σὲ συμπαθητικὴ ἐπαφὴ μὲ τὸ ἔργο του· ὅσο κι' ἂν εἶναι παράλογη, δὲν εἶναι καθόλου ἐκπληχτικὴ. Γιὰ νὰ ἐπανέρθῃ ὁμοίως ἡ νηφαλιότητα στὸ θολωμένο νοῦ, γιὰ νὰ εἰρηνέψουν οἱ ἐξάψεις, φθάνει νὰ συλλογισθεῖ ὁ συγγραφέας ὅτι ἡ περίπτωσή του εἶναι κάθε ἄλλο παρά μοναδική, ὅτι ἀπειροὶ ἄλλοι εἶχαν τὸν ἴδιο μαζὶ του κληρο. "Ἄς συλλογισθεῖ ἐπίσης ὅτι καὶ ἡ δυσμενέστερη κριτικὴ δὲν παρεμπόδισε ποτὲ τὴν πορεία ἐνὸς ἔργου ποὺ εἴταν προορισμένο νὰ ἐγκλιματισθεῖ στὴν κοινὴ συνείδηση.

Ὁ κριτικὸς ἐκπέμπει, ὅπως κάθε πνευματικὸς ἀνθρώπος, τὴ φωνὴν τοῦ ἀτόμου του. Ποιὰ φωνὴ θ' ἀκουσθεῖ, καὶ πότε θ' ἀκουσθεῖ, ἂν ἀκουσθεῖ εἶναι κάτι ποὺ καμιὰ θέληση, καὶ καμιὰ πρόβλεψη δὲν μπορεῖ νὰ ὀρίσει. Ἐξαρτᾶται ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὴν προδιάθεση, ἀπὸ τὸ κλίμα τῆς εὐαισθησίας, ἀπὸ τὸ ἂν ἡ μεταδοτικότητα τῆς ἀτμόσφαιρας εἶναι ἢ ὄχι εὐνοϊκή.

ΑΛΚΗΣ ΘΡΥΛΟΣ